

2. Браунталь Ю. Антиавторитарные движения в Центральной Европе, 50-60-е годы / Ю. Браунталь // Советское славяноведение. – 1990. – № 3. – С. 11–18.
3. Валента И. Советское вторжение в Чехословакию / И. Валента ; пер. с англ. – М., 1991.
4. До подій у Чехословаччині. Факти, документи, свідчення преси і очевидців. Випуск перший. – Прес-група Радянських журналістів. – К., 1968. – С. 3–9.
5. Історія південних і західних слов'ян / за ред. І. М. Гранчака, А. Ф. Кізченка, В. П. Чорнія. – К., 1987. – 448 с.
6. Из Конституционного закона о Чехословацкой Федерации (27 октября 1968) // Хрестоматия по истории южных и западных славян : у 3 т. Т. 3 : Новейшая история / отв. ред. Д. Б. Мельцер, Г. И. Чернявский. – Мн. : Университетское, 1991. – 413 с.
7. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. – М.: “Наука”, 1998. – 576 с.
8. Коротка історія Чехії і Словаччини / за ред. проф. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 170 с.
9. Кріль М.М. Історія Словаччини : навч. посіб. / М. Кріль. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана-Франка, 2006. – 264 с.
10. Млынарж З. Мороз ударил из Кремля / З. Млынарж ; пер. з чешск. – М., 1992.
11. Мусатов В. Л. Советский Союз и Пражская весна 1968 г. / В. Л. Мусатов // Чехия и Словакия в XX веке : Очерки истории : в 2 кн. / отв. ред. В. В. Марьина. – М., Наука, 2005. – Кн. 2. – 558 с.
12. Марьина В. В. Пражская весна 1968 года: к вопросу о международном резонансе (по опубликованным в Чешской Республике документам и материалам чешского журнала “Soudobé dějiny” / В. В. Марьина // Славяноведение. – 2008. – № 3. – С. 22–40.
13. Пихоя Р. Г. Чехословакия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС / Р. Г. Пихоя // Новая и новейшая история. – 1994. – № 6. – С. 12–13.
14. Страшун Б. А. Конституционные перемены в Восточной Европе. 1989–1990 / Б. А. Страшун. – М., 1991.
15. Стыкалин А. С. Пражская весна: проблемы изучения. Размышления по итогам конференции / А. С. Стыкалин // Славяноведение. – 2010. – № 3. – С. 44–61.
16. Тахненко Г. А. Август 1968 г. Обзор документов архивов внешней политики Российской Федерации / Г. А. Тахненко // Международная жизнь. – 1992. – № 8–9. – С. 147–159.
17. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: Підруч. для вищих навч. закл. / В. Яровий. – К., Генеза. – 2005. – 816 с.

В статье на основе опубликованных документов и работ отечественных и зарубежных авторов освещаются предпосылки Пражской весны, политика государств Организации Варшавского договора (ОВД) по отношению к Чехословакии. Также отражено отрицательные последствия оккупации этой страны войсками ОВД.

***Ключевые слова:** реформаторские процессы, Пражская весна, оккупация, международный резонанс, унитаризм.*

This article is based on documents written by Ukrainian and foreign authors. It deals with the events which caused Prague's Spring and politics of the countries involved in the Warsaw Treaty with regards to Consequences of the country's occupation by the troops of Organization of Warsaw Treaty.

***Keywords:** reformation processes, Prague's Spring, occupation, international resonance, unitarization.*

УДК: 94(947: 943) “1867/1914”

ББК 63.3 (4 Укр: 4 П)

Микола Вітенко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГАЛИЧИНИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядаються питання розвитку промисловості та сільського господарства Галичини у 1867–1914 рр. Вказується на поширення товарно-грошових відносин, а також на поглиблення соціальної диференціації населення. Проаналізовано вплив соціально-економічної ситуації на міжнаціональні відносини.

***Ключові слова:** Галичина, соціально-економічне становище, промисловість, сільське господарство.*

В останній третині XIX – на початку XX ст. у Галичині проходили складні процеси соціальної диференціації. Цьому сприяло поширення товарно-грошових відносин унаслідок ліквідації панщини в 1848 р., будівництво в 50–60-х рр. мережі залізниць, а також стрімкого зростання чисельності населення.

Питання соціально-економічної історії Галичини свого часу порушувалися українськими громадсько-політичними діячами й економістами І.Франком [21, 22], О.Назаруком [16]. У радянській історіографії їх намагалися висвітлити В.Осечинський [17], П.Свєжинський [19, 20], Г.Ковальчак [15] та деякі інші. Однак нині дискусійними продовжують залишатися питання впливу модерних соціально-економічних процесів на перебіг польсько-українських відносин у складі Австро-Угорщини.

Мета цієї статті – з'ясувати основні соціально-економічні передумови польсько-українського протистояння в Галичині у 1867–1914 рр.

У промисловості Галичини в останній третині XIX – на початку XX ст. розвивалися головним чином видобувні та сировинні галузі. Найбільший прогрес у цей період охопив нафтовидобувну промисловість, де відбувся перехід від примітивних способів видобутку до використання передових методів буріння за допомогою парових машин. Видобуток нафти в Галичині зріс у 1885–1900 рр. більше ніж у 10 разів: з 65 до 347 тис. т щороку [8, s.193]. У 1911 р. Галичина займала третє місце у світі за видобутком нафти, поступаючись лише Росії та США [16, с.126]. Центрами нафтовидобування були Дрогобич і Борислав. Останній, поряд із Дзвинячем і Старуною, був також центром з видобутку земляного воску. Озокеритна галузь промисловості краю поступово зменшувалася в об'ємах, але продовжувала збільшувати прибутки іноземних інвесторів.

З 1870-х рр. у Галичині почали розвиватися гірничі галузі, хоча цей регіон був порівняно бідним на корисні копалини. Зокрема виник промисловий видобуток кам'яного й бурого вугілля, залізних і цинкових руд. Важливою галуззю економіки краю залишалось солеваріння. У 1910 р. провінція давала 8,5% кам'яного вугілля Ціслеїтанії*, 8,3% – бурого вугілля, 0,16% – залізної, 25,7% – олов'яної, 6,6% – цинкової руди та 95,5% – солі [12, s.53–62].

Однак більшість товариств, що створювалися для видобутку корисних копалин, виникали під егідою віденських банків і промислових магнатів центральних провінцій імперії, які намагалися забезпечити свої підприємства дешевою сировиною. У шахтах, рудниках, біля свердловин місцеве населення використовувалося як некваліфікована чи малокваліфікована робоча сила з низьким рівнем оплати праці. Лише зрідка поляки й українці займали високооплачувані посади, що потребували відповідного рівня політехнічної освіти.

З усіх верств населення Галичини найбільш активно до нового рівня товарно-грошових відносин пристосовувалися великі землевласники. Свої гроші вони вкладали переважно в переробну промисловість, зокрема в її борошномельну, лісопильну та спиртогорілчану галузі [20, с.90]. У 1910 р. на території Східної Галичини налічувалося 2 067 млинів, які виробляли борошно на 173 млн корон. Приблизно 90% млинів і прибутків від їхньої діяльності належало польським поміщикам. Майже кожен дідич, який володів понад 400 моргів землі, володів принаймні одним млином. Зосередження 84% лісів краю в руках шляхти й магнатерії було хорошою передумовою розвитку лісопильної промисловості, яка давала щороку 45 млн корон прибутків. Найбільші деревообробні підприємства належали австрійським баронам Попперу й Лібігу, а також графу Цінському, родині Потоцьких, іншим польським чи полонізованим родинам [19, с.171].

---

* Ціслеїтанія – австрійська частина дуалістичної імперії Габсбургів. Об'єднувала провінції Верхня й Нижня Австрія, Зальцбург, Штирія, Каринтія, Країна, Тіроль, Воральберг, Горація, Трієст, Істрія, Далмація, Чехія, Моравія, Шлезьк (Сілезія), Галичина та Буковина.

Важливим джерелом прибутків польських поміщиків Галичини було гуральництво та винокуріння. Упродовж досліджуваного періоду відбувалося укрупнення спиртово-горілчаних підприємств. Усього в 1913 р. їх налічувалося 883. З них 878 належали поміщикам, приносячи щороку прибутку 36,5 млн корон. Найбільшими гуральнями в селах Павлівка, Кам'янка Волоська й Підбужцях володіли граф Вільгельм Семінський-Левицький, граф Володислав Борковський та князь Адам Сапіга. Спиртово-горілчані підприємства зосереджувалися в повітах з великими земельними латифундіями: в Сокальському (47), Бродівському (30), Кам'янецькому (30), Бучацькому (30), Підгаєцькому (27), Тернопільському (27) та ін. [18, с.56]. У Галичині проживало 28% населення австрійської частини держави Габсбургів, але це не перешкоджало провінції щороку давати 40–44% загальноімперського спирту. Великими капіталами, одержаними від гуральництва, володіли великі землевласники: граф Альфред Потоцький, граф Станіслав Гарнавський, барон Гетц-Окоцимський та інші.

Іноді великі галицькі землевласники долучалися до різноманітних акціонерних товариств, та активна участь в яких сімей Потоцьких, Дідушицьких, Баворовських була не закономірністю, а винятком із правила, що пояснюється належністю цих родин до правлячих кіл краю і, очевидно, наявністю певних корупційних схем, котрі дозволяли фінансувати їхні товариства не лише за рахунок внесків акціонерів, але й за підтримки крайового бюджету. Загальна маса поміщиків Галичини намагалася уникати потенційних ризиків, убачаючи в акціонерних об'єднаннях фінансові афери на зразок “генуезької лотереї”. Небажання великих землевласників відходити від патріархальних звичаїв господарювання, від ставлення до землі як єдиного засобу для існування, побоювання щодо подальшої долі власних грошей особливо яскраво проявилось під час будівництва залізниць.

Так, у 1894 р. при Краєвому Відділі (уряді краю) було створено консорціум із залізничного будівництва. Його очолив граф Роман Потоцький – представник давнього українського сполонізованого роду. До складу керівництва консорціуму увійшли Яків Потоцький, Давид Абрагамович, Казимир Трачевський, Адам Претер, професор Станіслав Гломбінський, мер міста Львова Годзімір Малаховський та деякі інші. Усі, окрім караїма Д.Абрагамовича, були представниками великоземельної польської аристократії.

Консорціум одержав дозвіл від Міністерства залізниць на будівництво залізничної ділянки Львів – Підгайці. Граф Р.Потоцький був особисто зацікавлений у її будівництві, оскільки вона повинна була пролягти поблизу його маєтків, які утворювали т. зв. Підгаєцький ключ, і забезпечила б швидке транспортування сільськогосподарської продукції та нафти з його особистих свердловин на ринки збуту. Саме це будівництво відкривало можливості для різноманітних зловживань під час виконання підрядних робіт [7, арк.20].

Будівельні роботи розпочалися енергійно, та наштовхнулися на нестачу коштів. Усе будівництво було оцінено в 15,5 млн корон. Державний бюджет виділив 12 млн корон, ще 2 млн 100 тис. надав Галицький сейм. Різницю – 1 млн 400 тис. – мали компенсувати за рахунок добровільних членських внесків акціонерів. Та справа велася вкрай повільно. Вдаючись до тиску, адміністративних заходів, члени керівництва консорціуму при сприянні властей домоглися виділення коштів з бюджетів міст Львова (300 тис. корон), Перемишля (100 тис.), Бережан (50 тис.) та Підгайців (20 тис.), а також бюджетів ряду повітів (приблизно 140 тис.) на будівництво залізниці. Особисто Р.Потоцький “виділив” 150 тис., а Я.Потоцький – 100 тис. Проте інші поміщики не поспішали надавати свої гроші й робили незначні внески. Так, Р.Вибрановський дав 2 тис., В.Вайсман – 1 600, З.Вишневський – 400 (на той час вартість п'яти моргів землі), Я.Валеський – 400, А.Легма – 400 і т. д. Це були суми не надто великі навіть для заможних селян, не говорячи про латифундистів, у чиєму володінні були сотні й навіть

тисячі моргів. Збір коштів розтягнувся на 7 років, а коли заплановану суму було все-таки зібрано, то виявилось, що її недостатньо. Австрійський уряд запідозрив у розкраданні коштів керівництво консорціуму. Тому в червні 1903 р. будівельні майданчики відвідала ревізійна комісія. Вона жодних порушень “не виявила” й фактично санкціонувала додатковий збір коштів серед населення міст та поміщиків. Такий збір теж не зняв усіх фінансових проблем. Оплачено було лише вартість будівельних матеріалів (щебінь і деревина заготовлялися в маєтках Потоцьких), але не будівництво. Його безкоштовно виконували селяни з тих повітів, де пролягала залізниця за рахунок різноманітних чиншів та відробітків. Ці ж селяни виступали основними платниками податків до бюджетів, з яких виділялося більшість коштів на будівництво залізниці [7, арк.120–126].

Наведений приклад, як і десятки аналогічних у різних галузях, демонстрували населенню Галичини прагнення більшості галицьких землевласників уникнути довготермінових інвестицій (та ще й на користь земельних магнатів), на противагу короткотерміновим кредитам та торговельним операціям. Існування численних фактів розкрадання державних і громадських коштів дискредитувало можливі різноманітні великі й капіталоємні будівництва, що серйозно гальмувало запровадження нових технологій.

Попри існування при фільварках обробних підприємств і кустарних майстерень, головним джерелом прибутків поміщиків залишався продаж сільськогосподарської продукції (пшениці, картоплі, великої рогатої худоби) на зовнішньому ринку. У 1889 р. від цього виду діяльності було одержано 125 млн корон. Лише з підльвівського ключа* в 1905 р. граф А.Потоцький продав пшениці на 248 тис. корон, картоплі – на 112 тис., жита – на 72 тис., городніх культур – на 122 тис. корон. У 1906 р. із цього ж ключа було продано великої рогатої худоби на 57 тис. [19, с.88–89]. Однак умови торгівлі сільськогосподарською продукцією на загальноєвропейському ринку погіршувалися. Галицькі поміщики не витримували конкуренції з американськими фермерами та аграріями Російської імперії. Їхні прибутки поступово зменшувалися.

Відсутність у Галичині власного прошарку промислової буржуазії відкривало шлях іноземному капіталу, за кошт якого велося будівництво більшості стратегічних об'єктів провінції, відповідно з врахуванням інтересів іноземців. Завдяки іноземним інвестиціям уже в 1900 р. Галичина володіла 3 859 км залізниць, що було менше, ніж в інших австрійських провінціях, але значно більше, ніж у 1910 р. мали Київська, Волинська та Подільська губернії Російської імперії, разом узяті [22, с.243]. Розташування залізниць сприяли подальшому перетворенню Галичини на аграрно-сировинний додаток Австро-Угорщини та Пруссії.

Прошарок робітників у Галичині був майже відсутнім. Свого часу радянський історик Я.Хонігсман наголошував, що їх частка в кінці XIX – на початку XX ст. постійно зростала й у 1910 р. сягнула 91,5 тис. осіб (у загальній структурі населення це складало лише 0,14%) [23, с.68]. Більшість робітників зосереджувалися в Кракові та Львові. Невеликі швейні, столярські, шевські, друкарські майстерні містилися, окрім названих населених пунктів, у Станіславі, Коломиї, Тарнобжезі, Яслі. В інших містах майже 80% населення продовжувало займатися винятково сільським господарством чи поєднувало вирощування аграрної продукції з кустарними сезонними промислами: ткацтвом, лозоплетінням, різьбярством тощо. Навіть у Дрогобичі й Бориславі – місцях масового видобутку нафти – роботи велися сезонно, що викликало часті внутрішньокраєві міграції. Унаслідок сезонного характеру виробництва більше половини року робітники різних майстерень жили лише з прибутків від невеликих власних селянських

---

* Ключем називали декілька територіально близьких фільварків, які належали одному землевласнику, хочай могли перебувати в оренді кількох осіб.

господарств. Економічна стабільність останніх ґрунтувалася часто на взаємодії з фільварками.

Вище наведені обставини були складовими частинами процесів розпаду окремих прошарків і верств суспільства й творення на їхньому місці нових. Найбільший вплив на зміни в соціальній структурі Галичини мала ліквідація панщини. Вона поглибила соціальну диференціацію серед поміщиків, прискорила процес їхнього розорення. Так, на початок ХХ ст. заборгованість поміщицьких господарств перед банками та різними кредитними установами була втричі більшою, ніж селянських [1, арк.14]. Велику частину маєтків великі землевласники були змушені продати, щоб віддати борги. Частка поміщицького землеволодіння у 1876–1902 рр. зменшилася із 44% до 40,3% від загальної кількості земель краю, або з 3 833 610 га до 2 229 466 га. Найбільш гостро ці процеси відбувалися саме в Східній Галичині [8, с.72–74].

Становище селян у Галичині було надзвичайно важким. Вони хронічно потерпали від малоземелля. Так, більше 0,5 млн селянських господарств краю (95%) володіли земельним наділом розміром до 5 га або ж не володіли землею взагалі [15, с.27]. Власники таких господарств не могли забезпечити себе і свої сім'ї продуктами харчування навіть у врожайні роки, а тому були змушені йти на поденну роботу до поміщиків чи емігрувати за кордон.

Переживаючи значні труднощі, сільське господарство Галичини відіграло важливу роль для економіки австрійської частини імперії Габсбургів. За нашими підрахунками, в Галичині в 1900 р. проживало 28,4% населення імперії, а площа краю складала 26,2% від загальноімперської. Водночас господарствами всієї Галичини вирощувалося 39,8% загальноімперського врожаю пшениці, 31,5% – жита, 26,5% – ячменю, 31,2% – вівса, та 55,9% – картоплі. Серед 18 провінцій Ціслейтанії Галичина займала друге місце (після Чехії) за обсягом вирощення кормових буряків, перше – за обсягами вирощення кукурудзи, а також усіх вищеперелічених культур, окрім ячменю [27, с.21–34].

Дещо гірше розвивалося тваринництво. Однак за кількістю великої рогатої худоби Галичина поступалася лише чеським землям, утричі випереджаючи за цим показником провінції Нижню Австрію та Карінтію, у п'ятеро – Тіроль. Частка Галичини за кількістю великої рогатої худоби в 1900 р. у господарстві Ціслейтанії склала 27,3%. За кількістю коней край поступався лише чеським землям та Нижній Австрії, за кількістю овець – лише Істрії та Далмації [8, с.36–41].

У 1910 р. Галичина давала 37% усієї пшениці Австрії, 32% – вівса, 27% – жита, по 22% – ячменю й кукурудзи. В краї перебувало майже 50% усіх коней Ціслейтанії, 32% корів, 27% – усієї великої рогатої худоби, 29% – свиней, 15% – овець [16, с.126]. Таким чином, незважаючи на певну економічну відсталість, Галичина залишалася надзвичайно важливим аграрним районом Австро-Угорщини.

У сільському господарстві краю хоча й повільно, але впроваджувалися передові досягнення тогочасної науки та техніки. Зокрема, у 1902 р. у Галичині налічувалося більше 650 тис. господарств. Вони володіли 156 тис. соломорізок, 21,4 тис. машин для очищення й сортування зерна, 6,6 тис. молотарок, 1 562 сівалок та 532 косарок. В їхньому користуванні перебували також сепаратори, зернодробарки, преси, луцильники [15, с.148].

Проте всі вищеперелічені цифри лише створювали ілюзію економічного та соціального благополуччя краю. І.Франко, критикуючи економічні заходи краєвих властей, зазначав із цього приводу: "...Вивозимо сировину за безцінь, а завозимо машини, готові речі, які купуємо втридорога" [21, с.24].

За підрахунками І.Франка, на одного жителя Галичини в середньому припадало найменше серед європейців кілограмів зерна і м'яса, та найбільше – картоплі. Учений так описував становище більшості населення краю: "Продуктів харчування бракує не тільки, щоб відновити робочу силу, а й не вистачає, щоб зберегти здоров'я і життя. Це

відбивається на тому, що народ легко піддається епідемічним захворюванням на вирожденні і зубожінні раси, у короткій середній тривалості життя і великій середній смертності, у відносно великому проценті непрацездатного населення” [21, с.20]. Ці слова влучно змалювали становище більшості родин Галичини протягом усього досліджуваного періоду.

Австрійська статистика визнавала той факт, що щороку в провінції від недоїдання й голоду помирало близько 50 тис. осіб. Частими були й епідемії, викликані низьким рівнем імунітету населення. Аполітичний місячник “Економіст” повідомляв: “В Галичині в 1905 р., як і в попередніх, масовими були різноманітні інфекційні захворювання., майже у всіх повітах краю було зареєстровано випадки захворювань на плямистий тиф. Поширені також холера, сухоти...” [24, с.20].

Складні соціально-економічні обставини вимагали інтенсифікації виробництва, що потребувало підвищення рівня освіти населення й збільшення обсягів інвестицій в економіку. Це в умовах Галичини залежало від вузького кола осіб – великих землевласників – чи не єдиної соціальної верстви в краї, яка володіла потужними економічними та політичними ресурсами й могла визначати стратегічні напрямки розвитку господарства.

Унікальність Галичини в останній третині XIX – на початку XX ст. полягала в тому, що кожна її етнічна група займала окрему ланку в соціальній та службовій ієрархії. Перехід представників якоїсь професії чи соціальної категорії на іншу, краще оплачувану роботу ускладнювався не стільки психологічними, скільки соціально-економічними та освітніми бар’єрами, часто заснованими на національному підґрунті.

На становлення соціальної ієрархії деякою мірою впливала і держава. Проте в цьому аспекті політика Австро-Угорщини була більш поміркованою, ніж заходи урядів Російської імперії. Зокрема Габсбурги вже з кін. 60-х рр. XIX ст. дозволили євреям займатися сільським господарством і водночас намагалися, хоча й малоефективно, боротися з лихварством (у Росії склалися зовсім інші умови). Проводилася й належна кадрова політика при упорядкуванні штатного складу державних установ. Визначення процентного співвідношення працівників певної професії зараз є неможливим через відсутність повних списків із зазначенням етнічної приналежності, що, однак, не заважає визнати присутність етнічного забарвлення в багатьох професіях. Завдяки кадровій політиці крайових властей службовцями, чиновниками в Галичині були переважно поляки, німці та чехи [3, арк.1–32; 4, арк.1–12; 5, арк.2–22; 6, арк.2–82]. Серед лікарів та адвокатів переважали євреї [2, арк.1–9]. Лише в середовищі освітян були представники різних національностей, при відносному домінуванні поляків.

Свого часу Ф.Буяк намагався дослідити соціальну структуру основних національних груп краю станом на 1900 р. Згідно з його підрахунками трохи більше 80% мешканців краю основним джерелом свого існування мали сільське господарство. Майже 6% населення було задіяно в промисловості, 3% – у торгівлі, 1,6% становили різні чиновники та службовці, а 2,7% населення існувало за рахунок різних рент (великі землевласники, банкіри, підприємці, священники і т. д.). Зовсім іншим було співвідношення цих категорій населення серед поляків, українців та євреїв [26, s.129].

За даними Ф.Буяка, 59,7% поляків займалися сільським господарством, 12,8% – промислами, 7,7% – торгівлею, 3,8% були чиновниками, 8,6% – слугами, 1,9% – військовими, а 5,5% жили за рахунок рент і пенсій [26, s.130]. Українці, на думку цього ж дослідника, були аграрною спільнотою – етнічною групою в складі великого польського народу (вони фігурують під назвою “русини”). 94,4%з них жило з прибутків від обробітку землі, 1,4% – із занять промислами, 0,4 – торгівлею, 1,4% – були слугами, 0,5% – чиновниками, 1% – військовими, 0,9% – пенсіонерами [26, s.130].

Коли взяти до уваги розрахунки Ф.Буяка стосовно національності зайнятих у різних сферах економіки на 1 000 жителів, порівнюючи Східну й Західну Галичину, то

стане очевидною майже повна відсутність у соціальній структурі поляків, що проживали на етнічних українських землях, селян. Натомість значною буде частка тих, хто жив із пенсій, рент і акцій. Серед українців і євреїв Східної Галичини найбільше зайнятих було в категорії публічної служби – орендарів, поденних робітників тощо. Зокрема з кожної тисячі жителів Східної Галичини лише 22 поляки були задіяні в сільському господарстві, натомість більше 70 – у промислах, більше 75 – у торгівлі, 69 були чиновниками, 68 – слугами, 65 – жило з рент і т. д. Серед українців 77 були рільниками, 18 займалися промислами, 8 – торгівлею, 22 були чиновниками, 27 – слугами тощо [26, s.131–132].

Деяко інше співвідношення соціальних верств називав польський економіст Е.Ромер. За його підрахунками, 45,5% римо-католиків Східної Галичини було зайнято в рільництві, 39% – у промислах і торгівлі, а ще 17,5% займалося інтелектуальною працею. Е.Ромер також вважав, що 92% греко-католиків були рільниками, 6,5% працювали у промислах та торгівлі, й лише 2,5% – в інтелектуальній сфері [30, s.10].

Наведені обома оглядачами дані не відображали повністю справжньої картини соціальних відносин у краї, але водночас зайвий раз підтверджували аграрний характер господарства провінції й опосередковано свідчили про наявність у Східній Галичині двох вагомих національних таборів: польського та українського. У центрі польського стояла нечисленна група великих польських землевласників: “...300–400 поміщиків – увесь незалежний загін політичної сили, яку може дати більша галицька власність” [21, с.131].

Чисельність і розміри маєтків магнатів і шляхти ніколи не були сталими. Наприклад, у 1867 р. на них припадало 5 773 тис. моргів землі, чи 42,35% земель провінції, а в 1890 р. – на 277 тис. моргів (на 2%) менше. Ще 410 тис. моргів (3%) великого землеволодіння в 1890 р. перебувало під банківською заставою [10, s.XV]. Згідно з даними австрійської статистики, на початку ХХ ст. у Галичині було 4 084 поміщики, що становило лише 0,62% від загальної кількості землевласників краю, але їх кількість теж коливалася [11, s.52]. Усе це свідчило не лише про нерівномірний розподіл земельних угідь між різними соціальними прошарками населення, а й про неухильну деградацію шляхетських маєтків.

Національний склад великих землевласників не був надто розмаїтим. На початку ХХ ст. з 4 084 поміщиків лише 56 (1,4% від загальної кількості) визнавали себе русинами чи українцями – зокрема брати Шептицькі, Юліан Лаврівський, Йон Борискевич, Микола Криськів, Корнило Миколаєвич та ін. Вони володіли майже 78 тис. га землі (біля 3,4% усієї табулярної власності). Більше 340 тис. га (11%) належало єврейським землевласникам, котрих налічувалося всього 630 осіб, або 15,6% від всієї кількості поміщиків. Великими землевласниками були 4 австрійські барони: Йоган Лібіг, Вільгельм Адам Шмідт, Вільгельм Фрідріх Шмідт, Поппер де Бертольд Подраго. Спільно вони володіли майже 150 тис. га (6,8% усіх поміщицьких володінь). Серед магнатів була незначна кількість вірмен, караїмів та ін. [12, s.40–42].

Таким чином, лише майже 18% великих землевласників були не поляками, а 82% (переважна більшість) належали до польських шляхетських родів. Полякам належало 78,8% земель табулярної власності. Значною була частка польського землеволодіння серед маєтків розміром понад 10 тис. моргів. Із 46 світських фільварків 36 належали полякам, а 10 – австрійцям та євреям [13, s.XLVIII]. Завдяки цьому великі польські землевласники економічно були найбільш впливовими серед володарів доміній. Контролюючи державні установи Галичини (намісництво, сейм, більшість повітових староств, органи поліції і т. д.), польська земельна аристократія охоплювала своїм впливом не лише малозаможні верстви населення, але й великих землевласників непольської національності.

Магнати Галичини володіли значними земельними ресурсами. Великим землевласникам належало 2 млн 227 тис. моргів лісів і 2 млн 257 тис. моргів орних земель. Сільськогосподарські угіддя переважали у 4 118 власників (96,5%). Лише в 147 поміщиків (3,5%) більшість земель становили ліси. Однак загалом до світської табулярної власності відносилось 76% лісів Галичини. Більше половини поміщицьких угідь зосереджувалося в східній частині краю, де серед сільського населення переважали українці [12, s.XLVI].

Власники латифундій користувалися значними податковими пільгами. За 1 га землі вони платили в середньому по 1,24 крони податку, а селяни – аж по 2,08 крони. Магнати, які володіли наділами більше 5 тис. га землі, платили ще менше – 0,86 крони за 1 га. Поміщики вдало використовували для свого збагачення право пропінації – примусового продажу селянам спиртних напоїв [17, с.58].

Сприятливу економічну політику для великих землевласників проводив Галицький сейм. Відповідно до його рішень, у провінції планувалося створення густої мережі судноплавних каналів. Через них сільськогосподарська продукція й деревина повинна була потрапляти до Німеччини й центральних австрійських провінцій. На будівництво каналів виділялося майже 50% коштів крайового бюджету. Економічну вигоду від нього одержували виключно земельні магнати – головні експортери Галичини. Лише стрімкий розвиток залізничного будівництва та початок Першої світової війни (1914 р.) завадив утіленню цих планів у життя [14, с.27].

Незважаючи на сприяння властей, велике землеволодіння щороку зменшувалося. Так, у 1876–1897 рр. у Галичині було передано до ліцитації (продажу за борги через аукціон) 1 620 маєтків. Частина з них була роздроблена на малі ділянки (парцелі) й розпродана. Чисельність фільварків у 1889–1902 рр. скоротилася з 4 500 до 3 117 [25, s.62]. Князь Анжей Гольда так описував становище польської шляхти: “...їхні маєтки дійшли тієї межі, за якою читайте суворий присуд – “руїна”. Одні заборгували більше ніж може принести іпотека*, інші вже позбулися тієї землі, яку їхні батьки закривали грудьми перед наїздами ворогів, і яка скільки років була в руках їхніх родів” [28, s.7].

Під впливом зниження світових цін на сільськогосподарську продукцію зменшувалася економічна рентабельність поміщицьких маєтків. У труднощах опинилися господарства розміром 500–5 000 моргів, кількість і розміри яких зменшилися в 1890–1900 рр. на 9,5%. Ще більше криза торкнулася фільварків розміром 100 – 200 моргів. Їх чисельність зменшилася за цей же період на 13%, а обсяг – на 14%. Більш-менш захищеними були лише маєтки, більші за 5000 моргів, кількість яких знизилася на 2,7%, а площа – на 3, 9% [29, s.231].

Ця група фільварків володіла 40% земельних угідь краю, майже 70% лісів. Частина власників цих маєтків володіла родовищами корисних копалин (нафта, кам’яне вугілля, залізна руда), акціями нафтовидобувних, залізничних компаній, а також іншими економічними ресурсами. Навколо таких маєтків гуртувалися групи польської інтелігенції, римо-католицькі священики, різна прислуга, представники мистецького бондону, усі ті, хто уособлював собою “польськість” серед “руського моря” [26, s.119].

Загалом Галичина протягом останньої третини XIX – початку XX ст. зазнавала певних змін у соціальній структурі населення, чому сприяло колоніальне становище економіки краю. В умовах різкого збільшення чисельності галичан спостерігалася чітка тенденція до різкого погіршення соціального становища більшості населення краю, а насамперед селянства. Структурованість галицького суспільства за національною ознакою тісно пов’язувала соціальні протиріччя з національними. Польсько-український конфлікт ставав дедалі реальнішим, і це був безпосередній наслідок етнодемографічних процесів і відсутності належної соціально-економічної політики з боку

* Іпотека – надання кредитів під земельну заставу.

австрійського уряду та Галицького намісництва. Драматичність польсько-українських взаємин задалегідь визначалася перевагою серед українців селян і домінуванням у середовищі поляків поміщиків. Усі вищеперелічені чинники значною мірою поглиблювали польсько-українські протиріччя, сприяли загостренню міжнаціонального антагонізму на соціально-економічному підґрунті.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 146, оп. 4, спр 2432, 236 арк.
2. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 7, спр 4702, 9 арк.
3. Там само, спр 4707, 33 арк.
4. Там само, спр 4708, 13 арк.
5. Там само, спр 4747, 23 арк.
6. Там само, спр. 4706, 83 арк.
7. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Потоцьких, спр. 343, 220 арк.
8. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / pod red. T. Pilata. – Lwów, 1902. – Т. XXIV. – Cz. I. – 360 s.
9. Там само. – Lwów, 1911. – Т. XXV. – Cz. III. – S. 176–248.
10. Там само. – Lwów, 1891. – Т. XII. – XVIII+40 s.
11. Там само. – Lwów, 1900. – Т. XX. – S. 1–54.
12. Там само. – Lwów, 1902. – Т. XXIV. – Cz. III. – 164 s.
13. Там само. – Lwów, 1911. – Т. XXV. – Cz. I. – S. XXXI–XXXII.
14. Журавель Д. Як земля наша стає не наша / Журавель Д. – Львів : [Б. в. д.]. – 38 с.
15. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Ковальчак Г. І. – К. : Наук. думка, 1988. – 252 с.
16. Назарук О. Про значення Галицької України для Австрії / Осип Назарук // Шляхи. – 1916. – № 3–4. – С. 125–127.
17. Осечинський В. К. Колоніальне становище Галичини в складі Австро-Угорщини / Осечинський В. К. // Наукові записки Львівського університету. Т. 36. Серія історична. – Львів, 1966. – С. 35–65.
18. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х рр. XX ст. / Савчук Б. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
19. Свежинский П. В. Крестьянское движение в Галичине 1905–1907 гг. / П. В. Свежинский. – Львов, 1952. – 362 с.
20. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. / П. В. Свежинський– Львів, 1966. – 192 с.
21. Франко І. Я. Злидні Галичини в цифрах // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 11–35.
22. Франко І. Я. Селянський рух в Галичині // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 242–257.
23. Хонігсман Я. С. Соціальна структура населення Галичини на початку XX ст. / Хонігсман Я. С. // Українське слов'янознавство. – 1972. – Вип. 6. – С. 63–73.
24. “Щаслива сторона” // Економіст. – 1905. – № 3. – С. 20.
25. Borkowski J. Chłopi Polscy w dobie kapitalizmu / Borkowski J. – Warszawa, 1981. – 236 s.
26. Bujak F. Galicya / Bujak F. – Т. 1 : Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. – Lwów, 1908. – 562 s.
27. Diamand H. Tablice statystyczne gospodarstwa społecznego w Austrii ze szczególnym uwzględnieniem Galicji / H. Diamand– Kraków, 1913. – 32 s.
28. Gołda A. Przyczyny upadku materialnego ludu wiejskiego w Galicji i W. Ks. Krakowskim / A. Gołda – Kraków, 1880. – 48 s.
29. Lukasiewicz J. Kryzys agrarny na ziemiach polskich w końcu XIX wieku / Lukasiewicz J. – Warszawa, 1968. – 240 s.
30. Romer E. Polski stan posiadania na południowym wschodzie Rzeczypospolitej / Romer E. – Lwów, 1937. – 64 s.

В статье рассматриваются вопросы развития промышленности и сельского хозяйства Галичины в 1867–1914 гг. Указывается на распространение товарно-денежных отношений, а также на углубление социальной дифференциации населения. Проанализировано влияние социально-экономической ситуации на межнациональные отношения.

Ключевые слова: Галичина, социально-экономическое положение, промышленность, сельское хозяйство.

In the article the questions of development of industry and agriculture of Galicia are examined in 1867–1914. Specified on distribution of commodity-money relations, and also on deepening of social differentiation of population. Influence of socio-economic situation is analysed on international relations.

Keywords: *Galicia, socio-economic position, industry, agriculture.*

УДК 94(470+477) “1918”

ББК 63.3

Ярослав Штанько

ВЗАЄМИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА КУБАНИ (1918 р.)

Стаття присвячена висвітленню взаємин Української Держави та Кубанської області в 1918 році, тобто в період організаційного становлення Білого руху півдня Росії, складовою частиною якого, організаційно й політично, стало і кубанське козацтво. Проаналізовано наступні проблеми: переговори про форму міждержавного зв'язку між Україною та Кубанню навесні 1918 р., причини їх невдачі; фактори, які зумовили поразку плану десанту українських військ на Кубань; сформульовано та доведено тезу про існування внутрішніх протиріч у “білому” таборі в 1918 р., прагнення українського уряду скористатися ними у власних інтересах.

Ключові слова: *Білий рух, кубанське козацтво, Українська Держава.*

У період революційного піднесення, початок якому поклала Лютнева революція 1917 р., відбувся бурхливий процес національно-державного відродження народів, поневолених Російською імперією. Вже з перших днів існування української влади її пильна увага була спрямована на регіони, заселені етнічними українцями, – Кубань і Чорноморщину. Тут відбувались ті самі процеси, що й по всій колишній імперії, однак більшовицький переворот восени 1917 р. та, як наслідок, агресія радянських військ проти Кубані призвели до того, що уряд останньої й залишки вірних йому військ змушені були залишити свою територію та приєднатися до Добровольчої армії. Проте взаємини Кубані з Україною не перервалися, а зазнали певної трансформації й відіграли важливу роль у подіях громадянської війни в південно-східних регіонах колишньої Російської імперії. З огляду на це, розвиток українсько-кубанських відносин потребує, на нашу думку, об'єктивного й комплексного вивчення.

Зазначена проблема викликала і продовжує викликати значний інтерес у вчених. Перший внесок у її дослідження зробили сучасники подій, тобто учасники громадянської війни. Цінні факти та судження містять праці Д.Дорошенка, В.Іваниса, Л.Бича, Г.Покровського, О.Черячукіна, П.Мілюкова [9; 11; 12; 13; 15; 21]. Проте цим роботам, більшою чи меншою мірою, притаманний певний суб'єктивізм, залежно від того, який політичний табір репрезентував автор, і це змушує критично ставитись до цих праць. Новий спалах інтересу до національно-визвольних змагань українського народу в 1917–1920 рр., зокрема їх зовнішньополітичного аспекту, відбувся після проголошення незалежності України. Зокрема, ґрунтовні розвідки, присвячені висвітленню основних тенденцій у взаєминах України та Кубані належать В.І.Сергійчукові, І.Ф.Курасу та В.Ф.Солдатенку, В.М.Матвієнкові [17; 18; 23]. Враховуючи це, тим не менше, слід констатувати недостатність вивчення проблеми стосунків Української Держави та Кубані. Об'єктом аналізу для істориків стали дипломатичні та, певною мірою, військові взаємини між двома державами. У той самий час поза увагою дослідників залишилися такі неоднозначні проблеми, як причини поразки плану десанту українських військ на Кубань, роль Української Держави у відносинах Кубані та Добровольчої армії. Зважаючи на це, у цій статті поставлено за мету висвітлити такі аспекти стосунків Української Держави та Кубані з урахуванням того факту, що остання була активним учасником білого руху на півдні Росії.